دیپلماسی زیارت و نقش آن در تقویت همبستگی و همگرایی جهان اسلام

محمدحسین پورامینی *

چکیده

دیپلماسی زیارت، به عنوان یک شاخه از دیپلماسی نرم، نقش مهمی در تقویت همبستگی و همگرایی جهان اسلام ایفا می‌کند. این شکل از دیپلماسی با استفاده از فرصت‌های زیارت اماکن و اعتاب مقدس برای مسلمانان از کشورهای مختلف، به تقویت همبستگی فرهنگی و مذهبی بین کشورهای اسلامی کمک می‌کند. ایجاد ارتباطات معنوی و تبادلات فرهنگی مشترک، دیپلماسی زیارت را ابزاری برای تقویت وحدت جهان اسلام قرار می‌دهد.

این مقاله، با روش تحقیق کیفی، به بررسی نقش دیپلماسی زیارت در تقویت همبستگی و همگرایی جهان اسلام، و تحلیل ارتباطات فرهنگی و مذهبی این نوع دیپلماسی و تأثیر آن بر تعاملات مشترک بین کشورهای اسلامی می‌پردازد.

کلیدواژه‌ها: دیپلماسی زیارت، همبستگی و همگرایی جهان اسلام، ارتباطات فرهنگی و مذهبی، تقویت وحدت و اتحاد جهان اسلام، تعاملات مشترک بین کشورهای اسلامی.

---

۱. دکترای حقوق بین‌الملل و پژوهشگر فقه سیاسی . pouramini.m@gmail.com

مقدمه

دیپلماسی زیارت، به عنوان یکی از شاخه های حیاتی دیپلماسی نرم، در جهان اسلامی اهمیت بسیاری دارد. این نوع دیپلماسی با فراهم کردن فرصت های زیارت مکان های مقدس برای مسلمانان از کشورهای مختلف، به تقویت همبستگی فرهنگی و مذهبی بین جوامع مختلف جهان اسلام کمک می کند. این ارتباطات معنوی و تبادلات فرهنگی، افراد را در مسیری از تبادل افکار، ارزش ها و ایده ها قرار می دهد که باعث افزایش همبستگی و انسجام جامعه اسلامی می شود. این ارتباطات به عنوان بستری برای تقویت وحدت و اتحاد جهان اسلامی عمل می کنند و نقش مهمی در ایجاد یک ارتباط نزدیک و پایدار بین اعضای جامعه اسلامی دارند. همچنین زیارت مکان های مقدس باعث نزدیک شدن افراد به همدیگر می شود و ارتباطات عمیق تری را در اعتاب مبارک ایجاد می کند که این ارتباطات به تقویت همبستگی و تفاهم میان مسلمانان منجر می شود و در نتیجه تقویت اتحاد جهان اسلامی را به دنبال دارد.

با توجه به چالش ها و مسائلی که امروزه جامعه اسلامی با آنها مواجه است، نیاز به بررسی و تحلیل نقش دیپلماسی زیارت به منظور تقویت همبستگی و همگرایی در جهان اسلام احساس می شود. این شرایط نشان می دهد که دیپلماسی زیارت به عنوان یک ابزار نرم می تواند نقش مهمی در تقویت اتحاد و همبستگی جامعه اسلامی ایفا کند.

بنابراین تحلیل و بررسی دقیق نقش دیپلماسی زیارت در تقویت همبستگی و همگرایی در جامعه اسلامی ضروری است. حال با توجه به اهمیت بیشتر این مسئله در شرایط فعلی نیاز است مطالعات بیشتری در این زمینه انجام شود تا راهکارها و استراتژی هایی برای تقویت اتحاد و همبستگی در جامعه اسلامی ارائه شود. ازاین رو این تحلیل و بررسی می تواند به ارتقای آگاهی جامعه اسلامی از اهمیت دیپلماسی زیارت و نقش آن در تقویت همبستگی و همگرایی اقدام، و در نهایت به تقویت اتحاد و وحدت در جهان اسلامی کمک کند.

سؤال اصلی این مقاله این است که آیا دیپلماسی زیارت می‌تواند به عنوان یک ابزار مؤثر، در تقویت همبستگی و همگرایی در جهان اسلام نقش ایفا کند؟

با در نظر گرفتن سؤال اصلی مطرح شده، فرضیات زیر در این مقاله بررسی می‌شوند:

- دیپلماسی زیارت می‌تواند به عنوان یک ابزار مؤثر، در تقویت همبستگی فرهنگی و مذهبی جهان اسلام نیز مؤثر باشد؛

- همکاری های مشترک و تبادلات فرهنگی و مذهبی، نقش مهمی در تقویت همگرایی جهان اسلام ایفا می‌کنند؛

- ارتباطات فرهنگی و مذهبی از طریق دیپلماسی زیارت می‌تواند به توسعه روابط دوجانبه و چندجانبه بین کشورهای اسلامی کمک کند.

در این مقاله، ما به دنبال بررسی نقش دیپلماسی زیارت در تقویت همبستگی و همگرایی جهان اسلام، به ویژه کشورهای شیعی مذهب، هستیم.

مفاهیم بنیادین

۱. دیپلماسی

کلمه «دیپلمات» برگرفته از فعل یونانی «دیپلم» به معنای «تا کردن» است. کلمه «دیپلما» ابتدا به معنای نوشته ای تا شده یا طوماری بود که به هرکس اعطا می شد و از امتیازاتی خاص برخوردار بود. بعدها این کلمه برای منشور یا سندی که به فرستادگان دولت ها داده می شد، استفاده شد. به تدریج با افزوده شدن اسناد، نیاز به استخدام افراد مجرب که به نگهداری و تنظیم آنها بپردازند، بیشتر احساس شد و از آن زمان به بعد این افراد را «دیپلمات» و حرفه آنها را «دیپلماسی» نام نهادند. (آلادپوش و توتونچیان، ۱۳۷۲ش، ص۳)

دیپلماسی عبارت است از «علم و هنر نمایندگی کشورها و فن مذاکره» که برای انجام امور دیپلماتیک، حقوقی و حفظ منافع کشور خودی در خارج صورت می‌گیرد؛ (آقابخشی، ۱۳۷۵ش، ص۸۴) به دیگر سخن، دیپلماسی روش حل و فصل مسائل روابط خارجی

دولت با دولت های دیگر از طریق مذاکره یا هر شیوه مسالمت آمیز دیگر است. بنابراین «دیپلماتیک» بیانگر روابط خارجی دولت، و «دیپلماسی» بیانگر نحوه اداره آن روابط است. (پورامینی، ۱۳۹۳ش، ص۱۳)

۲. زیارت

کلمه «زیارت» از کلمه عربی «زیارة» مشتق شده و مصدر آن از ریشه «ز و ر» است. معانی متعددی برای این کلمه ارائه شده است؛ اما همه آنها به مفهوم روی گرداندن، عدول و مایل شدن از چیزی به چیزی دیگر اشاره دارند. (مصطفوی، ۱۴۱۶ق، ج۴، ص۳۸۴) بنابراین شخصی که به زیارت می رود «زائر» شناخته می شود؛ زیرا وقتی به زیارت شخصی می پردازد، از غیر او روی می گرداند. علاوه بر این، به قسمت بالای سینه نیز «زور» گفته می شود. حال ممکن است به همین دلیل باشد که به رودررو شدن و ملاقات نیز زیارت نامیده می شود. (راغب، ۱۴۱۲ق، ص۳۸۶)

با توجه به کاربردهای منابع روایی، زیارت عملی عبادی است که شامل حضور در پیشگاه پیشوایان دینی یا اشخاص محترم، نزد قبور آنان، دیدار از مکان های مقدس یا محترم برای اظهار ارادت و کسب فیض معنوی یا ادای احترام می شود. زیارت دو سوی دارد که یک سوی آن شخص مؤمن است؛ به عبارت دیگر، زیارت شونده ممکن است یک انسان زنده باشد یا حتی در دنیا حضور نداشته باشد، به همین دلیل دیدار از کعبه نیز به عنوان زیارت شناخته می شود.

۳. دیپلماسی زیارت

دیپلماسی زیارت، به عنوان یک مفهوم در علوم سیاسی و روابط بین الملل، به دیدارها و ملاقات های غیر رسمی بین مقامات رسمی کشورهایی که در روابط سیاسی سرد با یکدیگر قرار دارند، اشاره دارد. این نوع دیپلماسی به منظور پیشبرد اهداف و تسهیل دیالوگ ها و تعاملات میان دو طرف انجام می شود و می تواند به تقویت نزدیکی و همکاری میان آنها کمک کند.

دیپلماسی زیارت در موارد مختلفی به کار گرفته شده است؛ برای مثال:

- ملاقات های غیر رسمی بین مقامات رسمی کشورهایی که در روابط سیاسی سرد با یکدیگر قرار دارند؛ مانند سفر آصف علی زرداری به مقبره خواجه معین‌الدین در آجمیر هند که در آن دیدار او با سیگ، بسیاری از اختلافات و سوءتفاهم ها حل شد. (Jilanee, 2012)

- دیدارهای مذاکراتی غیر رسمی میان مقامات سیاسی و امنیتی دو کشور که می تواند به تقویت ارتباطات و حل برخی اختلافات کمک کند. مانند شرکت معاون اول ریاست جمهوری اسلامی و برخی از مقامات رسمی کشور در مراسم اربعین حسینی. (B2n.ir/k50289)

- زیارت های مقامات رسمی از مکان های مقدس یا مهم کشورهای دیگر که می تواند ارتباطات فرهنگی و مذهبی را تقویت، و به تبادل فرهنگی و اجتماعی بین دو کشور کمک کند؛ مثل تعاملات مسئولان دو کشور ایران و عراق برای اربعین حسینی.

- دیدارها و مذاکرات غیر رسمی بین مقامات کشورهای مختلف در محیط های مذهبی؛ مانند مراسم های مذهبی و دعوت به مراسم های دینی که می تواند به تسهیل درک و تبادل نظر در مسائل مختلف کمک کند.

گفتنی است که در دیپلماسی زیارت، مقوله دیپلماسی که از امور متعلق به سیاست خارجی است، با مسئله زیارت پیوند خورده است. البته باید توجه داشت که بین دیپلماسی عمومی و دیپلماسی زیارت تفاوت هایی وجود دارد؛ از جمله اینکه دیپلماسی زیارت، برخلاف دیپلماسی عمومی که عمدتاً با دولت ها انجام می‌گیرد، می تواند با نهادهای مردمی، تشکل ها و... انجام شود و الزامی در ارتباط با دولت ها ندارد.

در دیپلماسی زیارت، زائر (اعم از مسئول دولتی یا بازیگران غیردولتی) شهروندی تلقی می شود که به زیارت مکان زیارتی در خارج از کشور خود سفر می‌کند و تا زمانی که در آن کشور است، دولت میزبان فرصت دارد در ذهن شهروند میهمان تصویری مطلوب از خود و سیاست ها و جامعه اش ایجاد کند. این از بهترین شیوه ها برای دیپلماسی فرهنگی است.

به طور خلاصه، دیپلماسی زیارت به عنوان یک رویکرد نوین در حوزه دیپلماسی، با

تأکید بر تعاملات فرهنگی و مذهبی، صلح، دوستی و همکاری بین اقوام را ترویج می‌کند و می‌تواند در تحقق اهداف دیپلماسی نرم، ارتقای روابط بین‌المللی، تحقق صلح و استقرار امنیت جهانی نقش مؤثری ایفا کند.

۴. همگرایی

همگرایی به لحاظ مفهومی به معنای نزدیک شدن و تقارب افراد به یک نقطه مشترک است که همواره به عنوان هدفی مشترک توسط آنها شناخته می‌شود. فرآیند همگرایی در ارتباط با بازیگران سیاسی و دولت‌ها، از احساس و درک هدف و منافع مشترک آغاز می‌شود و سپس در مراحل بعدی ادامه می‌یابد. نیروهای اصلی یا تسهیل‌کننده این فرآیند، به تقویت و تسریع همگرایی کمک می‌کنند تا بتوانند به هدف مشترک دست یابند. مرحله پایانی این فرآیند، توافق و یکپارچگی در مسائل مختلف از جمله امنیت، صلح و توسعه است. (حافظ نیا و میرزائی تبار، ۱۳۹۹ش، ص۱۱۷)

همگرایی‌ها از نظر قلمرو جغرافیایی می‌توانند به چهار دسته تقسیم شوند:

الف) سطح محلی که از تطابق دو یا چند کشور همسایه نشئت می‌گیرد؛

ب) سطح منطقه‌ای که قلمرو جغرافیایی یک حوزه ژئوپلیتیکی را در بر می‌گیرد؛

ج) سطح قاره‌ای که یک قاره را در جهان پوشش می‌دهد؛ د) سطح جهانی که قلمرو جغرافیایی جهانی را پوشش می‌دهد.

۵. قدرت نرم

اگر قدرت را به معنای توانایی اثرگذاری بر دیگران با هدف کسب نتایج مورد نظر در نظر بگیریم، می‌توان گفت که قدرت نرم به معنای توانایی کسب مطلوب از طریق جذابیت است، نه از طریق اجبار یا تهدید. قدرت نرم به توانایی تعیین باورها و امیال دیگران و شکل‌دهی به آنها اشاره دارد؛ به نحوی که اطمینان می‌دهد این افراد از طریق انگیزه‌ها و جذبه‌هایی که ایجاد می‌کند، اطاعت و فرمانبرداری کنند.

در دیدگاه جوزف نای، قدرت نرم با قدرت سخت (به خصوص قدرت نظامی و اقتصادی) متمایز است. قدرت نظامی و اقتصادی به صورت معمول براساس تهدیدها و پاداش‌ها عمل می‌کنند؛ اما قدرت نرم براساس توانایی شکل‌دهی به ترجیحات دیگران و ایجاد جذابیت برای آنان استوار است. (Nye, 2007: 163. Lukes,2007, 90)

دیپلماسی زیارت و تقویت هویت اسلامی

هویت، تلقی از خود یا خودآگاهی فردی و جمعی است و آن‌گاه که در برابر دیگری یا دیگران ترسیم شود، ماهیت یا وجه تمایز ما از دیگران است. هویت اسلامی، در واقع نشان‌دهنده احساس تعلق و تعهد به دین و جامعه دینی است و مهم‌ترین دستاورد آن، پاسخ دادن به پرسش‌های بنیادین، جهت بخشیدن به زندگی، وحدت اعتقادی و معنا بخشیدن به جهان است. هویت اسلامی در واقع بازنمایی این واقعیت است که هیچ فرد یا گروهی، بر فرد و گروهی دیگر برتری ندارد، جز کسانی که تقوای الهی داشته باشند. (ایمان و روحی، ۱۳۹۲ش، ص۱۲۹)

تقویت هویت اسلامی از اهداف اساسی دیپلماسی زیارت است که به دلیل عوامل زیادی، از جمله ارتباطات فرهنگی و مذهبی، تأثیرگذاری در صحنه بین‌المللی و تقویت همبستگی بین کشورهای اسلامی اهمیت بسیاری دارد. ازاین‌رو آیت‌الله خامنه‌ای حج را سازنده هویّت فرد مسلمان و جامعه مسلمان و نمایش‌دهنده زیبایی‌های آن در چشم جهانیان توصیف، و بیان می‌کنند:

> حج عبادتی پُررمزوراز است. ساخت و ترکیب زیبای حرکت و سکون در آن، سازنده هویّت فرد مسلمان و جامعه مسلمان و نمایش‌دهنده زیبایی‌های آن در چشم جهانیان است. از سویی دل‌های آحاد بندگان را با ذکر و خشوع و تضرّع، عروج معنوی می‌بخشد و به خدا نزدیک می‌کند و از سویی با پوشش و پویش یکسان و حرکات هماهنگ، برادران را که از چهارگوشه جهان گِرد آمده‌اند، به یکدیگر پیوند می‌دهد و از سویی برترین نماد امّت اسلامی را با همه

مناسک پُرمعنا و رازآلودش در برابر چشم جهانیان می‌گذارد و عزم و عظمت امّت را به رخ بدخواهان می‌کِشد. (خامنه‌ای ۱۴۰۰/۴/۲۸)

ایشان همچنین به این نکته مهم اشاره دارند:

امروز در بسیاری از کشورهای اسلامی چیزی به نام هویّت اسلامی وجود ندارد؛ بله، مردم مسلمانند، نماز هم می‌خوانند، روزه هم می‌گیرند، شاید زکات هم می‌دهند؛ اما مجموعه جامعه، هویّت اسلامی ندارد؛ یعنی یک شخصیّتی، یک حقیقتی قرار گرفته در مقابل حقیقت کفر و حقیقت طاغوت وجود ندارد. لذا شما می‌بینید آنها دخالت می‌کنند؛ در فرهنگِ اینها دخالت می‌کنند، در باورهایشان دخالت می‌کنند، در اقتصادشان دخالت می‌کنند، در روابط اجتماعی‌شان دخالت می‌کنند، سیاست‌هایشان را در مشت می‌گیرند. آن وقت نتیجه این می‌شود که چون درون مجتمع اسلامی و امّت اسلامی هویّت واحدی وجود ندارد، دعوا به وجود می‌آید، جنگ به وجود می‌آید، تنافر به وجود می‌آید، عدم تفاهم به وجود می‌آید؛ این[جوری] میشود. امروز دنیای کفر درصدد مضمحل کردن و نابود کردن این هویّت است. هرچه از این هویّت در هر نقطه‌ای از دنیا باقی مانده، این را می‌خواهند از بین ببرند. این یک اصل اسلامی است: ﴿**فَمَن يَكفُر بِالطّاغوتِ وَيُؤمِن بِاللهِ فَقَدِ استَمسَكَ بِالعُروَةِ الوُثقىٰ لَاانفِصامَ لَها وَاللهُ سَميعٌ عَليم**﴾ (بقره۲۵۶). این یک حقیقت است. این حقیقت را اگر چنانچه ما درست بفهمیم، آن را دنبال کنیم، آن را به صورت یک فهم عمومی در جامعه اسلامی و امّت اسلامی در بیاوریم، شما ببینید چه تحوّلی اتّفاق می‌افتد! شما ببینید همین یک حقیقت، که صدها حقایق از این قبیل در قرآن وجود دارد، چه تحوّلی در دنیای اسلام به وجود می‌آورد! اگر همین یک امر را، همین یک معرفت را درست بفهمیم و باور کنیم و گسترش بدهیم، ببینید چه اتّفاقی می‌افتد! قرآن را باید فهمید. ما دوریم از قرآن. از این

دوریِ ما از قرآن، دشمن دارد استفاده می‌کند. دشمن روزبه روز در ما بی‌ایمانی را تزریق می‌کند، لاابالی‌گری را تزریق می‌کند، وابستگی به خود را تزریق می‌کند. نگاه کنید به دولت‌های اسلامی، نگاه کنید به کشورهای اسلامی، ببینید در مقابل آمریکا، در مقابل صهیونیسم، در مقابل دشمن، در مقابل غارتگران چه وضعی دارند! این ناشی از دوری از قرآن است. ما اگر به قرآن نزدیک بشویم، همه این حفره‌ها پُر خواهد شد، همه این خُلل و فُرَج بسته خواهد شد، هویت اسلامی در مقابل هویّت کفر خودش را نشان خواهد داد. (خامنه‌ای: ۱۳۹۶/۲/۷)

از آنجا که روح شیعه روح کربلایی و روح عاشورایی است، (خامنه‌ای: ۱۳۵۲/۱۲/۲۴) پیاده‌روی اربعین می‌تواند به هویت فراملی شیعیان تبدیل شود و آثار مهمی در بازنمایی هویت شیعی داشته است.

پیاده‌روی عظیم و باشکوه اربعین، در چند عرصه کلیدی در بازنمایی هویت شیعی نقش‌آفرین است:

۱. ترسیم شناسنامه نسبتاً شفاف از شیعه برای کل جهان (به ویژه جهان اسلام) مشخص‌سازی مرزهای اسلام شیعی یا اسلام ناب با اسلام طاغوتی یا به تعبیر امام خمینی رحمه‌الله، اسلام امریکایی؛

۲. اعلام و شفاف‌سازی پیام‌های اصلی نهضت حسینی علیه‌السلام؛

۳. یادآوری اصل مهدویت و اعلام آمادگی برای کمک مؤثر به ظهور منجی؛

۴. یادآوری و تثبیت گفتمان انتظار سازنده میان شیعیان و نشان دادن ظرفیت‌های متراکم شیعه در این عرصه؛

۵. تقویت گفتمان ضد ظلم و ضد بی‌عدالتی در عالم شیعی و عالم اسلامی؛

۶. تقابل صریح و آشکار با نظام بین‌المللی سلطه (غلامی، B2n.ir/e85040).

از راهکارهای اصلی برای تقویت هویت شیعی، استفاده از دیپلماسی زیارت، به ویژه

راهپیمایی اربعین است که می‌تواند نقش مهمی در معرفی هویت شیعی داشته باشد.

ارتباط دیپلماسی زیارت با تقویت قدرت نرم کشورها

قدرت نرم کشورها به توانایی یک کشور در تأثیرگذاری بر سیاست، فرهنگ، اقتصاد و ارزش‌های دیگر کشورها بدون استفاده از نیروی نظامی اشاره دارد. (نای، ۱۳۸۹ش، ص۴۷) این قدرت با استفاده از ابزارهایی مانند دیپلماسی فرهنگی، همکاری‌های بین‌المللی، تبادل فرهنگی، کمک‌های انسانی، فرهنگ‌سازی از طریق رسانه‌ها، تبلیغات و تبادلات آموزشی صورت می‌گیرد. قدرت نرم همواره برپایه ایده‌ها، ارزش‌ها و جذابیت‌های فرهنگی یک کشور بنا شده است و به عنوان یک ابزار برای تقویت تأثیرگذاری و رهبری در سطح بین‌المللی استفاده می‌شود.

دیپلماسی زیارت به عنوان یک شکل از دیپلماسی نرم، نقش مهمی در تقویت قدرت نرم کشورها ایفا می‌کند؛ چراکه این‌گونه از دیپلماسی، از طریق جذب و تأثیرگذاری بر افکار زائر خارجی، جهت کسب قدرت بدین شیوه می‌کوشد. (شیخ‌الاسلامی، شمس آبادی ۱۳۹۶ش، ص۱۵۲) محمد الیاس، رئیس سابق جماعت تبلیغ عربستان، اهمیت تبلیغات دینی برای حاجیان را به اندازه یا حتی بیش از خود حج توصیف کرده (Eickelman,1990, p8) و این تأییدی بر اهمیت تأثیر زیارت بر افکار عمومی است.

دیپلماسی زیارت، با تأکید بر ارتباطات فرهنگی و مذهبی، به ایجاد تعاملات میان کشورها و تقویت ارتباطات میان مردمان آنها کمک می‌کند و ازاین‌رو در زمینه تقویت قدرت نرم می‌تواند تأثیر بسزایی داشته باشد.

از اصلی‌ترین ارتباطات فرهنگی و مذهبی در دیپلماسی زیارت، ایجاد تعاملات و ارتباطات فرهنگی میان مسلمانان مختلف است. این ارتباطات، زمینه‌ساز تبادل فرهنگی، اشتراک‌گذاری دیدگاه‌ها و ارتقای وحدت اسلامی می‌شود. همچنین به تقویت تصویر مثبت کشورهای مشارکت‌کننده و افزایش تأثیرگذاری مثبت آنها در جهان کمک

می‌کنـد؛ بـرای مثال، زیارتگاه هـای مقدس ایران، مانند حرم مطهر امام رضا علیه‌السلام در مشـهد، هرسـاله میزبـان ۲۷ میلیـون زائـر از سراسـر جهـان اسـت (B2n.ir/t68973) و ایـن امـکان را فراهـم می‌کنـد که مسـلمانان از نقـاط مختلف جهان با هـم در تعامل باشـند و تجربیات و دیدگاه های خود را با یکدیگر به اشتراک بگذارند.

تأثیرات دیپلماسی زیارت بر همبستگی و همگرایی جهان اسلام

دیپلماسـی زیارت بر همبسـتگی و همگرایی جهان اسـلام، به عنوان یکی از محورهای اصلـی تحقیـق، نقش بسـیار مهمی در تحقق اتحاد و همبسـتگی جامعه اسـلامی دارد. در ایـن بخـش از پژوهـش، انـواع تأثیرات دیپلماسـی زیارت بـر همبسـتگی و همگرایی جهان اسلام را به دو صورت مطالعه می‌کنیم: تأثیرات مستقیم و تأثیرات غیر مستقیم.

۱. تأثیرات مستقیم

الف) تسهیل ارتباطات فرهنگی و مذهبی

تسـهیل ارتباطـات فرهنگـی و مذهبـی از طریـق دیپلماسـی زیـارت بـه وسـیله ایجـاد فرصت هایی برای تبادل فرهنگی و مذهبی میان کشورها می‌تواند به شکل قابل توجهی به توسعه روابط بین‌المللی کمک کند؛ (زمانی، ۱۳۹۲ش، ص۱۲۰) برای مثال، پیاده‌روی عظیم اربعین را به مثابه یک آیین و منسک معنوی می‌توان از منظر ارتباطات میان فرهنگی بررسی کـرد. ارتبـاط و تمـاس فرهنگی زائران کشـورهای مختلـف جهان، از فِـرق و مذاهب و ادیان مختلـف، در ایـن آییـن مشـترک معنوی، مسـئله‌ای مهم و بینافرهنگی اسـت کـه می‌تواند زمینه های همگرایی و تسهیل ارتباطات میان فرهنگی زائران را فراهم کند.

تفاوت هـای فرهنگـی در اجتمـاع عظیم اربعین و حضور کنشـگران فعال با هویت های مختلف قومی، نژادی و فرهنگی نیازمند اسـتفاده از روش هایی اسـت که بتواند جنبه های ارتباطـی و فرهنگـی این جمعیت متکثـر و متنوع را در جهت همگرایی، مدیریت و راهبری کنـد. سـازوکارهای فرهنگـی عمومی، همچون گفت‌وگـوی همدلانه بین زائـران، پذیرایی از

مهمانـان سـایر کشـورها، ارتباطـات غیـر کلامی و نظایـر آن می توانـد مبدأهای شـکل گیری همگرایـی، فرهنگ پذیـری و تقویـت اتحـاد بیـن شـیعیان شـود. بنابرایـن حضـور سـالانه میلیون هـا زائـر بـا تمایزات هویتی در امر مشـترک آیینـی و مذهبی، بیانگر بسـط تمدنی این امر بین فرهنگی و توسـعه مناسـبات انسـانی و ارتباطات میان فرهنگی در خلال راهپیمایی اربعین حسینی است.

ازایـن رو بـا توجـه به اینکـه فرهنگ و مذهـب دو عامل اساسـی در هویت افـراد و جوامع هستند، تسهیل تعاملات فرهنگی و مذهبی از طریق دیپلماسی زیارت می تواند به تحکیم روابط بین المللی، ترویج فهم متقابل و افزایش همبستگی بین مسلمانان کمک کند.

ب) تبادل فرهنگی و دینی

با توجه به رویکردهای جهانی اسلام که بر وحدت نوع بشر و توجه به تفاوت های انسانی تأکید دارد، می توان گفت در فرآیند جهانی شـدن، آموزه های اسـلام مؤیّد «تبادل فرهنگی» اسـت. آیـت الله خامنـه ای بـا توصیه به تبـادل فرهنگـی و زبده گزینـی فرهنگـی (خامنه ای، ۱۳۸۳/۲/۲۸) معتقدند:

- در تبادل فرهنگی، هدف، بارور کردن فرهنگ ملی و کامل کردن آن اسـت؛ اما در تهاجم فرهنگی، هدف، ریشه کن کردن فرهنگ ملی و از بین بردن آن است. در تبادل فرهنگی، آن ملتی که از ملت های دیگر چیزی می گیرد، می گردد چیزهای مطبوع و دلنشین و خوب و مورد علاقه را می گیرد. (خامنه ای: ۱۳۷۱/۵/۲۱)
- تبـادل فرهنگـی لازم اسـت. هیـچ ملّتـی بی نیـاز نیسـت از اینکـه در همـه زمینه ها، از جمله در زمینه مسائل فرهنگی، آن مجموعه مسائلی که به آنها نام فرهنـگ داده می شـود از ملّت های دیگر بیاموزد. همیشـه تاریـخ نیز همین بوده است. ملت ها در رفت وآمدهایشان، آداب زندگی را، خلقیّات را، علم را، لباس پوشیدن را، آداب معاشرت را، زبان را، معارف را و دین را از یکدیگر فراگرفته اند. (خامنه ای: ۱۳۷۱/۵/۲۱)

تبـادل فرهنگـی و دینـی از جنبه های کلیدی دیپلماسـی زیارت اسـت کـه می تواند به تقویت همبستگی و همگرایی در جوامع اسلامی کمک کند. اماکن زیارتی و زیارتگاه های معصومـان علیهم‌السلام و امامـزادگان، مراکـز مهمـی برای زائران از سراسـر جهان شـناخته شـده اند و ایـن زائـران همـواره دنبـال ارتباطـات معنوی و تجربـه ارتباط نزدیـک با فرهنـگ و دین خود هستند. این زیارتگاه ها فرصت های بی نظیری را برای تبادل فرهنگی و دینی ارائه می دهند که می تواند به تعمیق ارتباطات فرهنگی و دینی بین کشورهای اسلامی و حتی با کشورهای غیر اسلامی منجر شود.

بـا حضور زائران از اقلیت هـای مذهبی و فرهنگی مختلف، این زیارتگاه ها مکان هایی بـرای تبـادل ایده هـا، ارزش هـا و عقایـد میـان مخالفیـن شـناخته می شـوند. ایـن تبادلات می تواند به فراگیری و توسعه دانش، احترام متقابل، و تعمیق درک متقابل بین افراد و جوامع مختلف کمک کند.

بنابرایـن تبـادل فرهنگـی و دینـی از طریـق دیپلماسـی زیـارت می تواند بـه تعمیق درک متقابل، احترام متقابل و توسعه روابط میان کشورها و اقوام مختلف بینجامد.

ج) تقویت اتحاد و همبستگی

تقویت اتحاد و همبستگی اسلامی از دغدغه های همیشگی حضرت آیت‌الله خامنه ای نسبت به دنیای اسلام بوده است؛ چنان‌که ایشان می فرماید: «امروز اتحاد اسلامی، برادری اسـلامی، همبسـتگی اسـلامی، یکی از لازم ترین و واجب ترین وظایف همه جوامع اسلامی است و بایستی همه به این وظیفه ملتزم باشیم». (خامنه ای: ۱۳۹۳/۰۷/۲۱)

همبستگی بین کشورهای اسلامی به وجود رابطه ها، تعاملات و ارتباطات مختلف بین این کشـورها اشـاره دارد. این همبسـتگی ممکن اسـت در ابعاد مختلفی مانند اقتصادی، سیاسـی، فرهنگـی، اجتماعـی، و امنیتـی وجـود داشـته باشـد. ایـن ارتباطـات و تعاملات می تواننـد از طریـق تبادل تجاری، همکاری های سیاسـی، فرهنگی و علمـی، تبادل نیروی کار، تشکیل اتحادات و سازمان های منطقه ای و همچنین اقدامات مشترک در زمینه های

امنیتی و دفاعی صورت گیرد. همبستگی بین کشورهای اسلامی می‌تواند به تقویت هویت و وحدت اسلامی، توسعه اقتصادی و اجتماعی و تقویت امنیت منطقه‌ای و بین‌المللی کمک کند. ازاین‌رو آیت‌الله خامنه‌ای همواره بر شناسایی و تکیه بر ایمان و همبستگی بین کشورهای اسلامی تأکید نموده‌اند. (خامنه‌ای: ۱۳۸۲/۷/۲۱)

تقویت همبستگی بین کشورهای اسلامی از طریق دیپلماسی زیارت می‌تواند به واقعیت پیوسته تراکم جامعه اسلامی کمک کند. این نوع دیپلماسی می‌تواند با ایجاد فرصت‌هایی برای تبادل نظر و تعامل میان مقامات دینی و فرهنگی کشورهای اسلامی، به تعمیق روابط بین‌المللی در این جامعه و توسعه همکاری‌های مشترک میان آنها منجر شود؛ برای مثال برگزاری مراسم پیاده‌روی اربعین حسینی را می‌توان گامی مهم در تقویت اتحاد و همبستگی به شمار آورد. پیاده‌روی اربعین، به عنوان یک پدیده فرهنگی و مذهبی، شامل «جمعیتی غیر همگن و کاملاً متفاوت است که در یک نقطه فصل مشترک دارند و آن، دوست داشتن جمعیتی پاک و مظلوم است». (درودیان، ۱۳۹۷ش، ص۵۷) این پدیده از نظر دینی و فرهنگی از اهمیت بسزایی برخوردار است و تأثیرات عمیقی در ارتباطات بین‌المللی دارد. هر سال، میلیون‌ها نفر از انواع مختلف مردمی با زبان‌ها، فرهنگ‌ها و مذاهب مختلف، به عنوان زائران اربعین حسینی، به عتبات عالیات سفر می‌کنند. این پیاده‌روی اربعین، بیش از یک مراسم مذهبی، به عنوان یک پدیده فرهنگی و اجتماعی، به ارتباطات و تبادل فرهنگی بین انسان‌های مختلف از سراسر جهان می‌پردازد.

زیارت اربعین حسینی، از مناسبت‌های مهم دین اسلام، فرصتی برای تبادل فرهنگی و تقویت ارتباطات بین‌المللی است. این مراسم، زائران را از انواع مختلف مذاهب و اعتقادات به هم متصل می‌کند و فرصتی را برای برقراری دوستی و همبستگی فراهم می‌آورد. در واقع، زیارت اربعین حسینی، از بزرگ‌ترین جشنواره‌های دینی و فرهنگی جهان، اثرات بی‌نظیری در تحولات دیپلماسی فرهنگی دارد و نقش مهمی در تقویت صلح و دوستی بین ملت‌ها ایفا می‌کند.

آیت‌الله خامنه‌ای حضور میلیونی مردم در راهپیمایی عظیمِ اربعین را یک پدیده و نشانه اوج‌گیریِ تفکر مبارزه در راه خدا و در راه اسلام و آمادگی عمومی و همگانی در این راه دانسته (خامنه ای، بیانات، ۱۳۹۶/۰۸/۲۲) و معتقد است که روزبه روز جهانی‌تر خواهد شد:

> حسین علیه‌السلام متعلق به انسانیّت است. ما شیعیان افتخار می‌کنیم که پیرو امام حسین هستیم؛ اما امام حسین فقط متعلّق به ما نیست؛ مذاهب اسلامی، شیعه و سنّی، همه زیر پرچم امام حسین هستند. در این راهپیمایی عظیم حتی کسانی که متدیّن به اسلام هم نیستند شرکت می‌کنند و این رشته ادامه خواهد داشت ان شاء الله. این یک آیت عظمایی است که خدای متعال دارد نشان می‌دهد. در روزگاری که دشمنان اسلام و دشمنان امّت اسلامی با انواع و اقسام ابزارها و وسایل، با پول، با سیاست، با سلاح علیه امّت اسلامی دارند کار می‌کنند، خداوند متعال ناگهان حادثه راهپیمایی اربعین را این جور عظمت می‌دهد، این جور جلوه می‌دهد. این آیت عظمای الهی است. این نشانه اراده الهی بر نصرت امّت اسلامی است. این نشان می‌دهد که اراده خدای متعال بر نصرت امّت اسلامی تعلّق گرفته است. (خامنه‌ای، بیانات، ۱۳۹۸/۰۶/۲۷)

به دلیل همین تأثیرات مثبت، دیپلماسی زیارت نیز به عنوان یک راهبرد دیپلماسی فرهنگی مطرح می‌شود. این نوع از دیپلماسی، به کمک فرآیندهای زیارت و مراسمات مذهبی، فرصتی برای ارتقای ارتباطات بین‌المللی و تبادل فرهنگی فراهم می‌آورد. با توجه اهمیت جنبه فرهنگی و مذهبی زیارت اربعین، دولت‌ها به ویژه دولت جمهوری اسلامی ایران می‌کوشند با رایزنی‌های رسمی و غیر رسمی با دولت عراق و حذف ویزا و صدور گذرنامه زیارتی، فرایند زیارت اربعین را برای زایران ایرانی تسهیل کنند تا زائران بتوانند در این زیارت شرکت کنند و با استفاده از این پیاده‌روی معنوی، ضمن ارتقای روحیه دینداری در جامعه، در تقویت ارتباطات بین‌المللی و ترویج صلح و دوستی دو کشور گام بردارد.

در کل، اربعین حسینی به عنوان یک پدیده فرهنگی و مذهبی، نقش بسیار مهمی

در تقویت ارتباطات بین‌المللی و تحولات دیپلماسی فرهنگی، به‌ویژه در بین کشورهای شیعه‌مذهب، دارد. این مراسم، به عنوان پل ارتباطی بین ملت‌ها و فرهنگ‌های مختلف، در ترویج صلح و دوستی و تحکیم ارتباطات بین‌المللی نقش بسیار مؤثری دارد و به عنوان یک فرصت منحصربه فرد برای تبادل فرهنگی و ارتقای ارتباطات بین‌المللی، برای همه ملت‌ها و دولت‌ها ایفای نقش می‌کند.

۲. تأثیرات غیرمستقیم

تأثیرات غیرمستقیم دیپلماسی زیارت شامل اثراتی است که از طریق عوامل غیرمستقیم و در زمینه‌های مختلف مانند اقتصاد، سیاست، فرهنگ و اجتماع به وجود می‌آید.

الف) تأثیر بر تعاملات اقتصادی

از تأثیرات غیرمستقیم دیپلماسی زیارت، تأثیر آن بر تعاملات اقتصادی است که می‌تواند به تحریک تعاملات اقتصادی بین کشورهای اسلامی بینجامد.

با افزایش تعداد زائران به مکان‌های مقدس و ایجاد تبادلات فرهنگی و مذهبی بین مسلمانان از کشورهای مختلف، ارتباطات اقتصادی نیز تقویت می‌شود؛ برای مثال، زیارتگاه‌های مقدس معمولاً به عنوان مراکز تجاری و گردشگری نیز شناخته می‌شوند و حضور زائران از کشورهای مختلف در آنها، فعالیت‌های اقتصادی را تحریک می‌کند. این فعالیت‌ها موجب توسعه زیرساخت‌هایی همچون هتل‌ها، رستوران‌ها، مراکز خرید و نیز طیف گسترده‌ای از خدمات و فرصت‌های شغلی و خرید و فروش کالاهای متعدد در بخش‌های مختلف مانند حمل و نقل، اقامت، پذیرایی، خدمات، صنایع دستی و... می‌شود و ازاین‌رو به توسعه اقتصادی مناطق مربوطه کمک می‌کند. بنابراین برای مثال مشاهده می‌کنیم درآمد عربستان از محل حج، میانگین سالانه حدود ۱۵۰ میلیارد دلار برآورد شده است و پیش‌بینی می‌شود این رقم تا سال ۲۰۳۲ میلادی به ۳۵۰ میلیارد دلار برسد. (B2n.ir/k17179)

در خصوص تعاملات و تبادلات میان جمهوری اسلامی ایران و عراق، که بخشی از

آنهـا در پرتـوی یـک دیپلماسـی فعال زیارت شـکل گرفته، در سـال های گذشـته روند رو به رشـدی ثبت شـده اسـت؛ به گونه ای که در سـال ۲۰۱۲ ایران سـهم ۱۲,۴ درصدی از شرکای عمده تأمین‌کننده واردات به عراق را به خود اختصاص داده بود که این عدد در سال ۲۰۲۱ به ۱۴,۶ درصد افزایش یافت.

آن چنان که آمارها حکایت می‌کند بر اسـاس سیاسـت دولت سـیزدهم مبنی بر افزایش تبـادلات تجـاری ایران با کشـورهای همسـایه، هم اکنون رکـورد جدیدی از میـزان مبادلات تجـاری و اقتصـادی ایران با کشـور عراق به ثبت رسـیده اسـت؛ بـه گونه ای کـه در پنج ماه نخسـت سـال ۱۴۰۲ میزان مبادلات تجاری به رقمی در حدود ۱۲ میلیارد دلار رسـید و این یعنـی رشـد ۷,۸ درصـدی کـه نشـان از تلاش فعـالان اقتصـادی و دسـتگاه های مربوطه در عمق بخشـی در این حوزه دارد. دولت بر آن اسـت که طی یک برنامه ریزی منسـجم، سـبد معاملاتی ایران با عراق را به مرز ۲۰ میلیارد دلار در سـال افزایش دهند و این یعنی اسـتفاده حداکثری از ظرفیت بازارهای مجاور و دور زدن تحریم هایی که مانع رسیدن پول به مرزهای ایران می شود. (https://inn.ir/news/61705)

بـه ایـن ترتیـب، این تعامـلات اقتصادی کـه در اثر زیارت زائـران از کشـورهای متخلف اسـلامی در اثر یک دیپلماسـی فعال در خصوص زیارت ایجاد می شود، می تواند به تقویت همبسـتگی اقتصـادی و تجـاری در جهـان اسـلامی کمـک کنـد و موجـب توسـعه و رشـد اقتصادی کشورهایی گردد که اماکن زیارتی در آنها واقع شده اند.

ب) تأثیر بر روابط سیاسی

تأثیـر دیپلماسـی زیـارت بـر روابط سیاسـی از اهمیـت بالایی برخوردار اسـت. بـا اینکه دیپلماسـی زیـارت بـه نظر ممکن اسـت فقط بـر روابط فرهنگـی و مذهبی تأثیر بگـذارد، اما در واقـع ایـن نوع دیپلماسـی می توانـد تأثیرات عمیقی بـر روابط سیاسـی و دیپلماتیک بین کشـورهای اسـلامی داشـته باشـد؛ بـرای مثال به دنبال سـقوط رژیـم بعثی صـدام در عراق، مرزهـای بیـن ایران و عراق، که یادآور خاطرات جنگ ایران و عراق می باشـد و گوشه گوشـه

آن به خون عزیزترین گل‌های این مرزوبوم آغشته است، در پرتوی ایجاد روابط دوستانه بین دو کشور و تلاش‌های متعدد در قالب دیپلماسی زیارت، به مرزهای دوستی و مرزهای آمد و شد زائران تبدیل شده است؛ چراکه در غیر این صورت اگر محض شوق زیارت وجود مقدس امامان شیعی نبود، تاکنون نیز از مرزهای آشوب زا تلقی می شد که بذرهای کینه را تا قرن ها در خود می پراکند. امروزه به برکت وجود این اماکن زیارتی امامان و امامزادگان شیعه در این دو کشور، سالانه میلیون ها نفر در بین دو کشور رفت وآمد دارند که این سبب می شود نه تنها پرخاشگری های معمول سیاسی میان دو کشور کمتر رخ دهد، بلکه روابط و همکاری های سیاسی بین دو کشور روزبه روز افزایش یابد. حذف روادید بین دو کشور ایران و عراق، از جمله آثار سیاسی در بهبود روابط دو کشور است که در پناه اقدامات دیپلماتیک و دیپلماسی زیارت به دست آمده است.

با ایجاد این نوع ارتباطات، که همواره با عمق فرهنگی و مذهبی همراه است، احساس ارتباط نزدیک تری میان مسلمانان از کشورهای مختلف ایجاد می شود. این ارتباطات نه تنها به تبادل فرهنگی و مذهبی، بلکه به توسعه روابط سیاسی و دیپلماتیک نیز کمک می‌کند؛ برای مثال از زیارتگاه ها می توان به عنوان فضاهایی برای برگزاری مذاکرات و گفت وگوهای سیاسی بین نمایندگان کشورها استفاده کرد. این مذاکرات می تواند به حل مسائل سیاسی و دیپلماتیکی بین کشورها کمک کند و روابط سیاسی را تقویت نماید.

بنابراین تحلیل تأثیرات دیپلماسی زیارت بر روابط سیاسی و دیپلماتیکی بین کشورهای اسلامی بسیار اهمیت دارد؛ زیرا این تحلیل نشان می دهد که چگونه این نوع دیپلماسی می تواند به تقویت همبستگی و همگرایی در جامعه اسلامی و توسعه روابط بین‌المللی این کشورها کمک کند.

بازسازی عتبات عالیات درپرتو دیپلماسی زیارت

در دوران رژیم بعثی عراق، بخش قابل توجهی از اماکن زیارتی عراق فرسوده شده بود. بی‌اعتنایی به مطالبه های فرهنگی شیعیان عراق در دوران صدام حسین مانع

سیاستگذاری برای توسعه و ترمیم اماکن مقدس شیعی در عراق شد. با سقوط صدام و بازنگری در سیاست های گذشته، خواسته های شیعیان در اولویت امور دولت نوین قرار گرفت؛ اما اقتصاد عراق توان تأمین هزینه های مادی توسعه و مرمت این اماکن را نداشت. (یزدان فام، ۱۳۸۸ش، ص۲۶۰) ازاین رو جمهوری اسلامی ایران با استفاده از فعالیت های مردمی و اقداماتی در قالب دیپلماسی زیارت، اقدام به تأسیس ستاد بازسازی عتبات کرد (آیتی، ۱۳۸۹ش، ص۱۴۴) معاون ستاد بازسازی عتبات عالیات در این خصوص می‌گوید:

> زمانی که مسئولیت بازسازی عراق به سردار سلیمانی داده شد، پس از تشرف به نجف اشرف، تصمیم گرفت که حرم امیرالمؤمنین علیه‌السلام را زیارت کند. درِ حرم بسته بود[1] و با پیگیری، خدام در را باز کردند. سردار سلیمانی با دیدن غبار روی ضریح آن، تصمیم گرفت که ستاد بازسازی عتبات را راه‌اندازی کند. (B2n.ir/q05869خبرگزاری فارس، ۱۳۹۸)

سردار سلیمانی نیز در این باره چنین گزارش می دهد:

> زمانی که جنگ اول نجف اتفاق افتاده بود، من آنجا بودم. در نجف زائری نبود و شاید مجموعه آدم هایی که در روز در حرم بودند، در شلوغ ترین وضعیت به سی نفر نمی رسید. کاملاً یک حالتی احساس می شد که ضریح این حرم از زیر خاک بیرون آمده؛ مثل دوره ای که گفته می شود امام صادق علیه‌السلام، حرم امیرالمؤمنین علیه‌السلام را نشان دادند و نمایان کردند. چنین حالتی در نجف و کربلا بود! فضای متروکه و گردگرفته، غیرمناسب با چنین جایگاه و مقامی بود. در آن موقع ما به فکر این افتادیم ستادی را راه‌اندازی کنیم که این ستاد (ستاد بازسازی عتبات) راه افتاد و با حرکت های بعدی و نمایاندن بعضی از اقدامات و باز شدن راه و حرکت مردم به سمت کربلا، نجف و این اواخر به سامرا و کاظمین، دل های مردم بیشتر به این حجم تحرک با همت شما شوق گرفت.

---

۱. به علت درگیری های جنگ اول شهر نجف حدود سال ۱۳۸۰ (روزنامه کیهان ۱۳۹۹/۱۰/۱۰).

یک تحرک شگرف تری رخ داد و مردم هم اعتماد کردند و کارهای بزرگ تری اتفاق افتاد. اگر بخواهم در چند جمله ماندگار این عمل را تعریف کنم، به چند نکته باید اشاره کنم که به آن اعتقاد دارم:

اولاً اقدامی که در اینجا یعنی ستاد با برکت صورت گرفت، یک عمل کوثرانه را انجام داد؛ یک صدقه فوق العاده جاریه. لذا مهم ترین کار این ستاد، این است که ماندگارترین کار تاریخ انقلاب را در عراق به یادگار گذاشت. ما عملی ماندگارتر از این در خارج از کشور در بُعد معنوی [نداریم]. قلب همه تشیع و حتی سنی در عشق به امام حسین علیه‌السلام [می تپد]. آن قدر دیده ام کسانی که در وجودشان عشق به امام حسین علیه‌السلام و امیرالمؤمنین علیه‌السلام شعله ور است که یقیناً نه تنها از برخی از شیعیان کمتر نیست، یقیناً از برخی شیعیان فزونی دارد. ستاد کاری کرد که ایران همزمان با دیدن و بوسیدن ائمه معصومین علیهم‌السلام و عتبات مقدسه در عراق، ایران هم دیده شود.

نکته بعدی، ستاد مردمی ترین عملی بود که در یک چارچوب انقلابی در چند سطح متفاوت از هم، توانست ترکیب مقدس و مهم را ایجاد کند. کنار مرقد مطهر امیرالمومنین علیه‌السلام، اولین بار نام زیبای صحن مطهر فاطمه علیهاالسلام اتصال به [حرم] علی بن ابی طالب علیه‌السلام پیدا کرد. این ستاد حقیقتاً نماد، شعله و شعبه ای از آن کوثر الهی است. هر عمل مخلصانه ای همین کوثر است. شاید به اندازه عمر کارهای صورت گرفته، کار باقی مانده مهم وجود داشته باشد. من از آرزوهایم این بوده و نمی دانم تحقق پیدا می کند یا نمی کند؛ اما با همت ملت ایران قابل تحقق است. با پیگیری و همت این ستاد قابل تحقق است و آن خارج کردن همیشگی سامرا از غربت است. (ابازی، ۱۳۹۸ش، ص۴۵-۴۶)

گفتنی است که گستره فعالیت حاج قاسم در عتبات فقط به توسعه فیزیکی و ساختمان سازی متمرکز نبود؛ بلکه در پوشش ستاد بازسازی عتبات، به مسائل عمیق

فرهنگی فکر می‌کرد و برنامه درازمدت داشت. او در اولین قدم سعی داشت میان مردم ایران و عراق ارتباط معنوی و الهی برقرار بکند. ازاین‌رو پس از سقوط صدام، بلافاصله ستادی تحت عنوان «پشتیبانی از مردم مظلوم عراق» تشکیل داد و حدود چهارده هزار عراقی را که صدام آنها را از عراق اخراج کرده بود و در زمان جنگ در ایران به سر می‌بردند، به وطن خود برگرداند و در شهرهای مختلف عراق اسکان داد. حاج‌قاسم در یک فراخوانی اعلام کرد هر راننده‌ای آمادگی دارد که وسائل زندگی اینها را به همراه خانواده به عراق منتقل کند، در قبال آن می‌تواند به صورت رایگان به زیارت عتبات عالیات مشرف شود. به دنبال این فراخوان، حدود ۴۵ هزار راننده وانت‌بار نیسان اعلان آمادگی کردند و داوطلب شدند و از طریق این برنامه همه آنان جابه‌جا شدند. حاج‌قاسم در تحکیم این ارتباط می‌گفت: «باید همه عراقی‌ها فارسی یاد بگیرند و همه ایرانیان نیز آموزش زبان عربی ببینند تا بدین وسیله بهتر بتوانند همدیگر را درک بکنند و یکی بشوند». وی معتقد بود برای اینکه روابط تجاری دو کشور بهبود یابد و تقویت بشود، باید در عراق کالاهای ایرانی وجود داشته باشد. (همان، ۴۷-۴۸)

از دیگر فعالیت‌های مهم و سرنوشت‌ساز حاج‌قاسم در عراق، راه‌اندازی، توسعه و سازماندهی مراسم باشکوه پیاده‌روی از نجف به کربلا بود. همان طور که می‌دانید پیش‌تر این مراسم تنها با حضور مردم عراق و با تعداد اندکی انجام می‌گرفت؛ ولی با مدیریت و نگاه کلان حاج‌قاسم، مردم ایران نیز به این مراسم اضافه شدند و جمعیت میلیونی تشکیل دادند. سپس در ادامه همین سیاست، شیعیان دیگر کشورها (مانند لبنان، سوریه، هندوستان، پاکستان، کشمیر) و حتی برادران اهل سنت و مسیحیان نیز در این مراسم حضور یافتند. همه اینها در سایه مدیریت و هدایت ستودنی و کلان‌نگری ایشان به این پدیده مبارک بود.

نتیجه

با توجه به مطالب ارائه شده در این مقاله می‌توان نتیجه گرفت که دیپلماسی زیارت نقش مؤثری در تقویت همبستگی و همگرایی در جهان اسلام ایفا می‌کند. این شاخه از دیپلماسی نرم، با فراهم کردن فرصت‌های زیارت مکان‌های مقدس برای مسلمانان از

کشورهای مختلف، به تقویت همبستگی فرهنگی و مذهبی بین اندیشمندان، علمای دینی و جوامع مختلف جهان اسلام می‌انجامد.

ایجاد ارتباطات معنوی و تبادلات فرهنگی مشترک، دیپلماسی زیارت را به ابزاری برای تقویت وحدت و اتحاد جهان اسلام تبدیل می‌کند. علاوه بر این، دیپلماسی زیارت با تشویق به همکاری های مشترک در زمینه های آموزش، فناوری، اقتصاد و سیاست، موجب تقویت بیشتر همبستگی و همگرایی در جهان اسلام می شود. این تعاملات می‌توانند به افزایش رشد و توسعه پایدار در کشورهای اسلامی منجر شوند و در نتیجه، به تقویت همگرایی اقتصادی و اجتماعی در این مناطق کمک کنند.

دیپلماسی زیارت همچنین به تقویت ارتباطات بین‌المللی و توسعه روابط دوجانبه و چندجانبه بین کشورهای اسلامی کمک می‌کند. این ارتباطات باعث تبادل فرهنگی و مذهبی می شود و توسعه تعاملات اقتصادی، تجاری، سیاسی و امنیتی بین این کشورها را به دنبال دارد. در نتیجه، دیپلماسی زیارت به تقویت وحدت و همبستگی جهان اسلام کمک بسیاری می‌کند و نقش مهمی در تقویت این جامعه بزرگ دینی-فرهنگی دارد.

در این مقاله، همچنین بر نقش قابل تأمل سردار سلیمانی در تأسیس ستاد بازسازی عتبات عالیات در عراق و فعالیت های ایشان برای ایجاد و گسترش مراسم پیاده روی اربعین تأکید شده است. این اقدامات سردار سلیمانی، علاوه بر بازسازی و احیای اماکن مقدس شیعی در عراق، به تقویت همبستگی و همگرایی بین ایران و عراق و دیگر کشورهای اسلامی نیز کمک کرده است. سردار سلیمانی با درک درست از اهمیت دیپلماسی زیارت به عنوان یک فرصت ارزشمند برای تقویت روابط فرهنگی و مذهبی میان مسلمانان، گام های مؤثری در این راستا برداشت.

بنابراین دیپلماسی زیارت به عنوان یک استراتژی مؤثر در تقویت همبستگی و همگرایی جهان اسلام محل توجه است و توسعه این شاخه از دیپلماسی می تواند به تقویت وحدت و همبستگی در جوامع اسلامی بینجامد.

منابع

۱. آقابخشی، علی (۱۳۷۵ش)، **فرهنگ علوم سیاسی**، تهران، مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران، چاپ دوم.

۲. آلادپوش، علی و توتونچیان، علیرضا (۱۳۷۲ش)، **دیپلمات و دیپلماسی**، تهران، وزارت خارجه، چاپ اول.

۳. آیتی، علیرضا (۱۳۸۹ش)، **عراق کانون تأثیرگذار**، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

۴. اباذری، عبدالرحیم (۱۳۹۸ش)، «بررسی شخصیت شهید قاسم سلیمانی و نقش او در بازسازی عتبات عالیات»، **فرهنگ زیارت**، شماره ۴۱، زمستان.

۵. ایمان، محمدتقی و روحی، علی (۱۳۹۲ش)، «هویت اسلامی و هویت های رقیب: مطالعه موردی دانشجویان دانشگاه شیراز»، **تحقیقات فرهنگی ایران**، دوره ۶، شماره ۱.

۶. بیانات آیت الله العظمی خامنه ای در اجتماع باشکوه مردم استان زنجان. تاریخ: ۱۳۸۲/۷/۲۱.

۷. بیانات آیت الله العظمی خامنه ای در دیدار با اقشار مختلف مردم به مناسبت عید غدیر در حسینیّه ی امام خمینی رحمه الله. تاریخ: ۱۳۹۳/۷/۲۱.

۸. بیانات آیت الله العظمی خامنه ای در دیدار وزیر، معاونین و رؤسای مناطق آموزش و پرورش سراسر کشور. تاریخ: ۱۳۷۱/۵/۲۱.

۹. بیانات در دیدار جمعی از موکب داران عراقی - ۱۳۹۸/۰۶/۲۷

۱۰. بیانات در دیدار دست اندرکاران کنگره شهدا و ایثارگران روحانی استان قم، ۱۳۹۶/۰۸/۲۲

۱۱. بیانات در دیدار شرکت کنندگان در مسابقات بین المللی قرآن، تاریخ: ۱۳۹۶/۰۲/۰۷.

۱۲. پورامینی، محمدحسین (۱۳۹۳ش)، **اسلام و حقوق دیپلماتیک**، تهران، سمت.

۱۳. پیام به مناسبت فرارسیدن ایام حج، تاریخ: ۱۴۰۰/۰۴/۲۸.

۱۴. حافظ نیا، محمدرضا و میرزائی تبار، میثم (۱۳۹۹ش)، «قابلیت ها و ظرفیت های همگرایی در جهان اسلام»، **مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلام**، سال ۲، شماره ۱.

۱۵. حریصی، حسین و تویسرکانی، مجتبی (۱۳۸۹ش)، «تأثیر مؤلفه های هویت ایرانی بر قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران»، **تحقیقات فرهنگی ایران**، شماره ۱.

۱۶. درودیان، محمدجواد (۱۳۹۷ش)، «منظر معنوی رویداد پیاده روی اربعین حسینی»، **مجله علمی منظر**، دوره ۱۰، شماره ۴۵.

۱۷. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، **المفردات فی غریب القرآن**، بیروت، لبنان، ۱۴۱۲

۱۸. زمانی، حسین (۱۳۹۲ش)، **بازشناسی مفهوم زیارت**، تهران، انتشارات آوند رشد.

۱۹. شیخ‌الاسلامی، محمدحسن و شمس‌آبادی، علی (۱۳۹۶ش)، «هویت‌های ایرانی، دیپلماسی زیارت و ظرفیت»، **تحقیقات سیاسی بین‌المللی**، شماره ۳۱.
۲۰. گزیده‌ای از بیانات در مسجد امام حسن مجتبی علیه‌السلام ۱۳۵۲/۱۲/۲۴
۲۱. مصطفوی، حسن، **التحقیق فی کلمات القرآن**، تهران، انتشارات وزارت ارشاد، ۱۴۱۶
۲۲. نای، جوزف (۱۳۸۹ش)، **قدرت نرم: ابزارهای موفقیت در سیاست بین‌الملل**، ترجمه سیدمحسن روحانی و مهدی ذوالفقاری، تهران، امام صادق علیه‌السلام.
۲۳. یزدان فام، محمود (۱۳۸۸ش)، **مجموعه مقالات خاورمیانه و جنگ ایران و عراق**، تهران، مرکز اسناد انقلاب و تحقیقات دفاع مقدس.
۲۴.
25. Eickelman, Dale. (1990). «Muslim Travellers: Pilgrimage, Migration, and the Religious Imagination». University of California Press.
26. Jilanee, S.G. (2012). "Pilgrimage Diplomacy". در دسترس در: http://www.saglobalaffairs.com/cover-stories/1194-pilgrimagediplomacy.html
27. Lukes, Steven. (2007). "Power and the Battle for Hearts and Minds: On the Bluntness of Soft Power". در: Berenskoetter, Felix و Williams, M. J. (ویرایشگران). "Power in World Politics". لندن و نیویورک: روتلج.
28. Nye, Joseph S. (2002). "The Paradox of American Power: Why the World's Only Superpower Can't Go It Alone". Oxford University Press.
29. B2n.ir/q05869
30. B2n.ir/e85040
31. https://inn.ir/news/61705